

ATRANDANT KUKAVEITĮ

IVADAS

Straipsnis skirtas iki šiol labai mažai žinomiems Lietuvos istorijos klausimams – jame pristatomi kai kurie didžiojo kunigaikščio Algirdo palaikų sudeginimo vietos paieškų, 2002–2008 m. surengtų vadovaujant šio straipsnio autoriui, rezultatai.

Istoriografija Algirdo mirties ir laidotuvių klausimu yra visai negausi: Jano Dlugošo duomenys apie 1377 m. įvykusias Algirdo laidotuves laikoma patikima informacija ¹, taip pat kaip didesnių abejonių nekelia J. Dlugošo pateiktas 1387 m. įvykusios Lietuvos krikšto akcijos ar 1410 m. Žalgirio mūšio eigos aprašymas. Atskirai pareikšta nuomonė, jog tarp Kukaveičio šventviečių, buvusių prie Deltuvos ir Maišiagalos, galėjo plytėti didelė to paties pavadinimo šventa giria ², o literatūroje nusistovėjusi Algirdo palaikų sudeginimo vietos pavadinimo forma *Kukavaitis* arba *Kukovaitis* remiasi XVI a. Lietuvos metraščio legendinėje dalyje aprašytos šventvietės prie Šventosios, Deltuvos apylinkėse, pavyzdžiu ³.

Aukščiau minėtų klausimų nagrinėjimą visiškai pakeitė istoriniuose dokumentuose aptikti duomenys apie Kukaveičiu (variantuose – Kukuveičiu, Kukoveičiu ir pan.) vadinamą vietovę prie Maišiagalos. 1989 m. pirmoji į juos dėmesį atkreipė Arimeta Vojevodskaitė, rinkdama duomenis Bartkuškio dvaro, esančio Širvintų rajone, istorijai ⁴. 2001 m. Miroslavas Gajevskis susiejo 1784 m. Maišiagalos parapijos gyvenamųjų vietų sąrašą ir topografiniame aprašyme figūruojantį Kukaveičio vienkiemį (*zaścianek Kukowaytys*) su Jano Dlugošo paminėta šventa giraitė ir didžiojo kunigaikščio Algirdo laidotuvėmis ⁵. Svarbiausia, topografinis aprašymas pasižymi geografiniu tikslumu ir tapo aišku, jog Jano Dlugošo paminėtos Algirdo palaikų sudeginimo vietos – šventos giraitės, vadinamos Kukaveičiu (*Kokiveithus*), prie Maišiagalos pilies ir gyvenvietės – šiandien reikia ieškoti prie Gudulinės kaimo, ten, kur Kukaveičio pavadinimas buvo vartojamas iki pat XVIII a. pabaigos.

Esant tokioms aplinkybėms, 2002 m. buvo pradėtos platesnės istorinių dokumentų paieškos archyvuose ir bibliotekose ⁶, o 2004 m. surengta pirmoji žvalgomoji ekspedicija Musės pakrantėse ⁷. 2008 m. Gudulinės šventvietei, vadinamai Kukaveičiu, suteikta teisinė apsauga, bet teisminiai ginčai dėl tokio Nekilnojamo kultūros paveldo vertinimo tarybos sprendimo pagrįstumo ir teisėtumo, rašant straipsnį, dar nebuvo pasibaigę.

Šiame straipsnyje pristatoma dalis 2002–2008 m. kompleksinių tyrimų rezultatų: pirmą kartą skelbiamos istorinių dokumentų ištraukos, kuriomis remiantis lokalizuojama XVI–XVIII a. Kukaveičiu vadinama žemės valda ir yra apžvelgiama Kukaveitį supančio kultūrinio kraštovaizdžio raida geležies amžiuje – viduramžiais.

KUKAVEITIS – ŠVENTA GIRAITĖ

Hermano iš Vartbergės „Livonijos kronikoje“ yra 1377 m. gegužės mėnesiu datuota žinia apie Lietuvos valdovo Algirdo mirtį ir iškilmingas laidotuves, jo palaikus sudeginant kartu su įvairiais daiktais ir aštuoniolika žirgų (*Eodem anno circa idem tempus Algarden, summus rex Letwinorum, mortuus est. In exsequiis magna pompa in cremacione diversarum rerum ac XVIII equorum dextrariorum secundum ritum eorum*) ⁸.

Kukaveičio plokštikalvė, žvelgiant iš vakarų–šiaurės vakarų pusės. 2008. Autoriaus nuotrauka

Janas Dlugošas (1415–1480) nebuvo šių įvykių amžininkas ar juo labiau liudininkas, tačiau jo „Lenkijos istorijos“ skyriuje, skirtame senovės lietuvių kilmės, tikėjimo ir papročių aprašymui, yra interpas apie tai, jog viename iš ypatingų lietuvių miškų (*speciales silvas*), kuriuose giminės ar šeimos turėdavo tam tikrus židinius (*speciales focos*) mirusiųjų kūnams deginti, su puikiausiu žirgu, uždengtu perlais ir brangakmeniais atausta gūnia, apvilktas aukso apvadais žėrinčiu purpuriniu drabužiu, paausotu sidabro diržu perjuostu apsiaustu buvo sudegintas Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas. Toji vieta buvusi netoli Maišiagalos pilies ir gyvenvietės, Kukaveičiu vadinamame miške (*In hunc quoque morem Olgerdus filius Gedimini, Magnus Dux Lithuaniae et Wladislaw Poloniae Regis genitor, in gentilitatis errore fati absumptus, in silva Kokiveithus prope castrum et villam Miszeholy, cum equo optimo, ioppula margaritis et gemmis intexta, veste ostro et auro superba, balteo argenteo deauratoque amictus, exustus est*)⁹.

Kaip pastebėjo prof. Edvardas Gudavičius, Lietuvos kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio dvare Vilniuje (būtent čia savo veikalą rašė J. Dlugošas), praėjus šimtui metų po Algirdo mirties, dar galėjo būti išsaugoti prisiminimai apie iškilmingas jo laidotuves¹⁰.

KUKAVEITIS – MĖŠLIUKŲ KAIMO UŽUSIENIS

Nei viename iš XVI–XVIII a. istorinių dokumentų: teisminių ginčų, turto inventorių, parapijos ir jos gyvenamųjų vietų aprašymo, kur figūroja Kukaveičio pavadinimas, nėra užuominos apie ten buvusią senovės lietuvių šventą giraitę. Tačiau šiuose aprašymuose pateikta tikslių duomenų apie Kukaveičiu vadinamą žemės valdą – Mėšliukų kaimo užusienio¹¹, vėliau to paties pavadinimo vienkiemio ir palivarko padėtį, jo aplinkos orientyrus ir išvaizdą. Tikslu Kukaveičio – Mėšliukų užusienio – lokalizacija yra būtina sąlyga nustatant buvusią šventos Kukaveičio giraitės vietą.

XV a. pabaigoje – XVI a. Aleksandrui ir Žygimantui Senajam ėmus masiškai dalinti žemes didikams bei bajorams už karo tarnybą, Kukaveitis išliko nepaliestas. Tuo metu šalimais nusidriekė Daugėlų Narbutų, Bagdonavičių, Kondratavičių, Sirevičių, Jurevičių, Vnučkų ir kitų valdos. Daugelis iš jų įvairaus turto, taip pat ir žemių, 1495 m. skyrė Maišiagalos bažnyčioje įsteigtai Šv. Trejybės altarijai.

Apie 1555–1560 m., matuojant Maišiagalos pavieta valdovo žemę valakais, matininkas valdovo naudai išmatavo Maišiagalos bažnyčiai užrašytų žemių. Tad 1560 m. generalinis revizorius Abraomas Konča vyskupui Valerijonui Protasevičiui kaip kompensaciją už nuostolius iš valdovo žemių fondo paskyrė kelias valdas, tarp jų ir 27 margų (= apie 19 ha) dydžio Kukaveičio užusienį, likusį už valakais išmatuoto valstybinio Mėšliukų kaimo ribų. Kukaveičiu tuo metu vadintas iš dalies mišku apaugęs, iš dalies šienaujamas prastos žemės laukas (*pola Lesu Zarosley y po czasti Senožati Hruntu podloho*) (1 dokumentas straipsnio priede) (1 pav.).

Nežinomomis aplinkybėmis V. Protasevičius gautąjį Kukaveitį (iš tikrųjų – tik jo rytinę ar šiaurės rytų dalį) tuojau pat užrašė gretimai dvarą valdžiusiam vyriausiam Lenardo Daugėlos Narbuto sūnui Vilniaus kanau-ninkui Vaitiekui. Jis ir jo jauniausias brolis Melcheoras greitai mirė, nepalikdami įpėdinių, taigi visa Narbutų Maišiagala kartu su Kukaveičiu perėjo antrajam broliui – Vilniaus vėliavininkui Stanislovui. Jam mirus 1570 m., atiteko Stanislovo sūnums Mikalojui ir Jeronimui (Jarošui). Pastarieji 1595 m. Narbutų Maišiagalą tarpusavyje pasidalino, ir Kukaveitis teko Jeronimui, jaunesniam broliui. Atrodo, jog jis ir jo sūnus Jonas bei anūkas Mikalojus Narbutai šią valdą išlaikė iki maždaug 1688 m. Tuomet Narbutų Maišiagala perėjo į Valavičių rankas ir priklausė jiems bent iki 1787 m. imtinai¹².

Kukaveičio topografija: šiaurės–pietų kryptimi pailga plokštikalvė, apsupta upelių ir pelkių žemumų. Šiaurės vakaruose – Turlojiškių, o šiaurės rytuose – Pociūnų pilkapių vieta (pagal Vaitkevičius V., Baltrūnas V. Lietuva. 101 įdomiausia vieta. V., 2008, p. 214; su autoriaus papildymais)

Kukaveičio plokštikalvė 1923 m. topografiniame žemėlapyje. Iš J. Žikulino kartografinio rinkinio

Kita, matyt, mažesnė Kukaveičio dalis atsidūrė kitų savininkų rankose ar valstybinio Mėšliukų kaimo valakuose ir buvo ginčų tarp Maišiagalos seniūnijos ir bažnyčios objektas¹³. Galimas dalykas, kad būtent šiame plote 1755 m. buvo pasėjama 4,25 statinės rugių¹⁴. Sprendžiant iš to, jog Valakų reformos metu statinė kaip saiko matas buvo prilyginta margui¹⁵, kalba eitų apie maždaug 3 ha plotą. Tuo metu šioje Kukaveičio dalyje Laurynui Paplavskiui buvo leista ir statyti namus. Nežinia, ar tai padarė pats L. Paplavskis, tačiau 1775 m. Vilniaus vadvadijos gyvenamųjų vietų sąrašė jau figūruoja Askierkai priklausantis Kukaveičio palivarkas (*Folwark Kukaweytis*)¹⁶, 1784 m. – Kukaveičio vienkiemis (*zaścianek Kukowajtyś*) (5 dokumentas straipsnio priede).

Dėl nežinomų aplinkybių Kukaveičio pavadinimą pačioje XVIII a. pabaigoje arba XIX a. pirmoje pusėje nusetota vartoti. Nuo 1845 m. carinės Rusijos topografiniai žemėlapiai apytiksliai toje vietoje žymi administracinę Užmėšliukų (*Замашлюки*), taigi už Mėšliukų kaimo esančią, vietovę¹⁷.

Paminėtina, jog Kukaveičio pavadinimo forma lotynų, gudų ir lenkų kalba parašytuose XV–XVIII a. šaltiniuose nėra vienoda, o įvairuoja kaip *Kokiveithus*, *KaKoweytis*, *Kokoweytys*, *Kukoweytis*, *Kukoweytys*, *Kukowaytys*, *Kukeweytis*, *Kukuweytis* ir panašiai. Pavadinimas kartais skiriasi net skirtingose to paties dokumento vietose, tame pačiame ar vienas paskui kitą sekančiuose lapuose, pvz.: *Zascianek Kukoweytys...*, *zascianku Kukuweytis...*, *Zascianku Kukoweytis...*, *gruntu Kukeweytis...*¹⁸. Su šiuo vietovardžiu dokumentuose pasitaiko ir kitų lietuviškos kilmės pavadinimų, pvz., *pod Sołejy san leżący...*, *sianożęć JodziaŁunkis...*¹⁹, tad jis nesudaro kokios nors ypatingos išimties.

Analogiškos darybos yra kitos Širvintų rajono vietovės pavadinimas – *Kryžvietės* (dabar oficialiai – Kryžiauka, Širvintų r.): *Swordziszki alias Krzywvietes między Drowczami y Zalotoruncow Poddanych*²⁰ (taip pat plg. *Kaukviečius* – gyvenamosios vietovės pavadinimą Rytprūsijoje)²¹.

Vietovardis *Swiętowejtis*, kitaip *SzwintaWaytis*, yra užfiksuotas tarp XVIII a. Kauno miesto gatvių pavadinimų. Anot Nijolės Taluntytės, šis pavadinimas atitinka lietuviškųjų darinių struktūrą, yra artimas pietinėms ir pietvakarinėms XVI–XVII a. lietuvių kalbos ploto teritorijoms, o savo grafiniu pavidalu – asmenvardinės kilmės dariniams²².

ATRANDANT KUKAVEITĮ

Kukaveičio – Mėšliukų kaimo užusienio – lokalizacija apie Gudulinę Širvintų rajono pietiniame paribyje abiejų nekelia. Tai didelės aukštai virš aplinkinių laukų ir pelkėtų žemumų iškylančios plokštikalvės, esančios į pietvakarius nuo Musės, Juodės ir Talos santakos, dalis. Mėšliukų kaimas užima pietinę šios aukštumos dalį, Gudulinė – vidurinę, o Pociūnų vienkiemiai – rytinę. Aukštumą išilgai skrodžia senasis kelias Vilnius–Širvintos (2, 3 pav.) ir po žemėmis paklota magistralinio dujotiekio trasa. Aukščiausioje plokštikalvės dalyje stovi trys mobiliojo telefoninio ryšio stulpai.

Istoriniai dokumentai pabrėžtinai nurodo, jog Kukaveitis – Mėšliukų užusienis – yra rytinėje kelio į Širvintas pusėje ir prasideda nuo staigaus kelio posūkio į šiaurės vakarus (plg. 4 dokumentą priede). Ieškant Kukaveičio – šventos giraitės – vietos, šią lokalizaciją tenka priimti su išlygomis. Visų pirma todėl, kad minėtas kelias nepaiso gamtinių ir geografinių vietovės ypatumų: veda stačiai į kalną, užuot apjuosęs jį žemutinėse šlaitų terasose, ir todėl yra laikytinas santykinai vėlai susiformavusia transporto arterija. Daug rimtesnis kandidatas į senąjį krašto kelią yra kelio Maišiagala–Medžiukai–Godiškės–Šiauliai (ir toliau iš jų į Giedraičius bei Širvintas) trasa, juosianti Kukaveitį iš rytų. Tokią prielaidą paremia faktas, kad Šiauliuose ir Godiškėse (atitinkamai 1981 ir 2004 m.) buvo aptikti Prahos grašių lobiai, paslėpti XV a. ketvirtame ketvirtyje²³.

Veikiausiai šventa giraitė, vadinama Kukaveičiu, apėmė ne kelio, o kitų gamtinių (šlaitų, terasų, pelkių) ar dirbtinių ribų (pamiškės, takų, tvorų) atribotą aukštumos dalį. Šiuo metu galima vien spėlioti, kokio dydžio ji galėjusi būti – 30 ar 300 ha. Visais atvejais akys pirmiausia krypta į aukščiausią – šiaurinę – aukštumos dalį, kurioje trianguliacijos bokštelis žymi 156,5 m virš jūros lygio esantį tašką. Iki XX a. vidurio ši plokštikalvės viršūnė topografiniuose žemėlapiuose buvo žymima kiek nutolusi į pietus, mobiliojo telefoninio ryšio stulpų vietoje, kur siekė 158,7 m aukštį (4 pav.). Šiandien šios aukštumos dalies reljefas vis dar atrodo gana natūraliai. Čia atsiveria vaizdingiausios panoramos visomis kryptimis, tad pagrįstai galima manyti, jog ši vieta vaidino svarbų vaidmenį ir kitados egzistavusios šventos giraitės topografijoje.

Toliau į pietus plokštikalvės paviršius bemaž lygus ir tai yra, atrodo, pirmiausia ilgamečio arimo rezultatas. Dirva čia daugiausia sunki, priemolis ir priesmėlis. Iš skaitlingų vienkiemų po melioracijos išlikusios tik kelios sodybos.

Pietinė aukštumos dalis prie Mėšliukų kaimo iki šiol visai nežvalgyta, tačiau jos absoliutinis aukštis yra artimas šiaurinei daliai – 154 m virš jūros lygio (1923 m., bet tik 151,3 m – 1975 m. topografinio žemėlapio duomenimis). Kelio į Širvintas rytų pusėje nuo seno stovėjo medinis kryžius ar mūrinė koplytėlė, kurią topografiniai žemėlapiai fiksuoja nuo apie 1900 m.

Be to, iš 1845, 1865 ir 1900 m. žemėlapių matyti, jog XIX a. viduryje – antroje pusėje Gudulinės šventvietės aukštumą iš pietvakarių, vakarų ir šiaurės vakarų dar supo miškai, kurie vakaruose jungėsi su didžiuoju Žaliosios-Bartkuškio miškų masyvu.

Kalbant apie kultūrinę Gudulinės šventvietės aplinką, priešistoriniais ir ankstyvosios istorijos laikais didžioji archeologinių vietų – akmens amžiaus stovyklaviečių, senovės gyvenviečių, Rytų Lietuvos pilkapių ir lobių radimviečių koncentracija yra Musės upės ir jos intakų pakrantėse.

Titnago pramonė akmens amžiaus laikotarpiu buvo, archeologų žodžiais tariant, neišraiškinga ir neįvairi. Godiškių dvarvietėje, Plikiškių ir Turlojiškių pilkapių teritorijoje, rasti titnaginiai radiniai pagal skeltinę techniką datuojami vėlyvuju mezolitu – neolito pradžia (VI–IV tūkstantmetis pr. Kr.). Iš visiškai sunaudotų skaldytinių ir smulkių nuoskalų galima spręsti, jog čia labai stigo titnago žaliavos ²⁴.

Bronzos ir geležies amžiaus paminklai atspindi visus pagrindinius Rytų Lietuvos priešistorės etapus: Žaliosios senovės gyvenvietė – ankstyvąjį (apie 2000–1750 m. pr. Kr.) ²⁵, Sadūniškių piliakalnis – vėlyvąjį bronzos amžių (I tūkstantmetis pr. Kr.) ²⁶, Maišiagalos piliakalnio ankstyvasis horizontas – paskutinįjį Brūkšniuotosios keramikos kultūros etapą pirmaisiais amžiais po Kr. ²⁷.

Turlojiškių gyvenvietę su lipdyta keramika grublėtu paviršiumi II a. pabaiga – III a. datuoja lobių ieškotojų čia rastas puikios būklės Antonino Pijaus dupondijus, nukaltas 153–154 m. ²⁸ Analogiškos keramikos rasta Godiškių dvarvietės teritorijoje ²⁹.

I tūkstantmečio vidurio – antrosios pusės degintinių kapų, matyt, būta Rytų Lietuvos pilkapiuose Turlojiškėse. Nepaisant didelių suardymų, čia dar išliko apie dvi dešimtis pilkapių sampilų. Kiek jų pilkapyno teritorijoje yra sunaikinta, niekas negali tiksliai pasakyti, o kad taip yra, rodo 2008 m. šio straipsnio autoriaus ištirtas ant dujotiekio trasos apardytas V a. antros pusės – VI a. degintinis kapas ³⁰ (5 pav.). Galimas dalykas, iš to paties I tūkstantmečio vidurio – antros pusės laikotarpio yra kilusios lobių ieškotojų suardyto degintinio kapo Pajuodžių pilkapyne įkapės: siauraašmenis pentinis kirvis, įmoninis ietigalis ir peilis ³¹.

IX–XI a. būdingą griautinį žirgo kapą su žąslais ir pjautuvu 1935 m. viename iš Plikiškių pilkapių ištyrė archeologai Elena ir Vladimiras Holubovičiai ³². Miške prie Plikiškių iš viso yra dvi pilkapių grupės, apie trys dešimtys sampilų ir nuošaliau – pavienis pilkapis, surastas 2004 m. ³³. (6 pav.).

X–XI a. Rytų Lietuvos pilkapių laikotarpį iliustruoja ir radiniai iš suardytų degintinių kapų Turlojiškėse. Rastos būdingos minėto laikotarpio vyrų ir moterų įkapių komplekto dalys: ornamentuota stačiakampio formos apgalvio plokštelė, įvijiniai karoliai, tordiruota yla, vytinės antkaklės fragmentai, masyvi trikampio pjūvio apyrankė ir ietigalis, skliautuotu raštu ornamentuota įmova (E tipo) ³⁴. Analogiškos pilkapių grupės vieta 2008 m. buvo aptikta ir žvalgant Pociūnų kaimo galulaukes.

Iš X a. antrosios pusės ar XI a. laikotarpio taip pat turėtų būti kilęs 1949 m. Jauniūnuose rastas sidabrinis papuošalų (nė vienas jų neišliko) bei Rytų kraštų dirhemų lobis. Visos trys į muziejų patekusios monetos buvo nukaltos skirtingais laikotarpiais: VIII a., IX a. ir X a. pirmoje pusėje (pastaroji – 914–943 m., valdant Nasrui ibn Achmedui) ³⁵.

Atskirai paminėtinos dvi ankstyvųjų viduramžių radimvietės: pirmoji Bartkuškyje, antroji – Turlojiškėse. XIX a. pabaigoje apie Bartkuškį buvo rasta bronzinė liūto formos akvimanilė – indas švęstam vandeniui, pagamintas Žemutinėje Saksonijoje XIII a. pirmoje pusėje. 1966 m. šis radinys, kuris Lietuvoje teturi analogijų Vilniaus Žemutinės pilies (Valdovų rūmų) archeologinėje medžiagoje, buvo saugomas viename iš Hamburgo muziejų ³⁶.

XIV a. antrajai pusei – XV a. pradžiai būdingą apskritą lietą segę lobių ieškotojai rado lauke į šiaurę nuo Turlojiškių pilkapių ³⁷, galbūt tiesiant dujotiekį išverstą su žemėmis iš gilesnių sluoksnių. Kokiam kontekste (laidojimo paminklo, gyvenamosios ar ūkinės zonos) derėtų šį radinį interpretuoti, iki šiol neaišku.

Kol kas žinomas vienas, ir svarbiausias, neabejotinai XIV a. laikotarpiui priklausantis paminklas – Maišiagalos piliakalnis (7 pav.). Maišiagalos pilį, kaip šventos Kukaveičio giraitės padėties orientyrą, nurodo ir J. Dluogošas. Ji yra už 3,5 km į pietus nuo Kukaveičio aukštumos vidurinės dalies. 1971–1973 m. atliktų archeologinių tyrinėjimų rezultatai rodo, jog medinė Maišiagalos pilis buvo sudeginta du kartus, veikiausiai 1365 ir 1390 m. prieš ją nukreiptų karinių operacijų metu ³⁸.

Galbūt jau XIV a. ir tikrai – XV a. tam tikras ūkinis Maišiagalos pilies bei valdovo dvaro vienetas egzistavo prie Musės–Juodės–Talos santakos. Jo pagrindu formavosi vėlesnis dvaras, XVI–XVIII a. dokumentuose prabrėžtinai vadinamas Maišiagala arba Narbutų Maišiagala (*Meyszagoła Narbutowska*). Apie tai, jog 1509 m., prieš perduodant ten esančią Didžiąją pievą prie Musės (XVI a. joje buvo prišienaujama daugiau kaip 200 vežimų šieno) naudotis Grigorijui Astikui, joje buvo ganoma valdovo kaimenė, kalba daugelis vėlesnių dokumentų (*gdzie przedtym stado Królewskie pasywano*) ³⁹.

Apskritai nagrinėjamo arealo žemėvaldos žemėlapyje LDK didikų Astikų, jų pirmtakų Viršulių ir vėlesnių atstovų Radvilų ⁴⁰ pėdsakai yra labai ryškūs. Bartkuškis, kitados vadintas Senaisiais Musninkais ⁴¹, yra viena iš seniausių Radvilų valdų, kurią Bartalomejus (arba Bartkus) paveldėjo iš tėvo Kristino Astiko, mirusio 1442 metais ⁴². 1413 m. ant Horodlės akto esantis Kristino Astiko antspaudas su užrašu *de Kernow* byloja, kad ryšys tarp šios giminės (ypač vėlesnių jos atstovų) ir Kernavės–Maišiagalos–Širvintų krašto yra dėsningas ⁴³. Čia pat Viršuliškių kaimas – kairiajame ir Viršulių–dešiniajame Musės krante. Toliau į rytus, apie Karvį ir Barskūnus, plytėjo kunigaikščių Giedraičių valdos ⁴⁴.

Papildomai dėmesį atkreipia trys nuorodos istoriniuose dokumentuose: Žarnavagių kaime, esančiame prie Jauniūnų, 1787 m. minimi neatmenamų laikų kapai (*Mogily od naydawniejszych Czacow*)⁴⁵. Šiaurinėje Kukaveičio papėdėje augantis miškas 1784 m. šaltinyje yra pavadintas Gojumi (*wdol zgóry przez Hai*)⁴⁶ (neatmes-tina, jog tai gali būti ir bendrinis miško pavadinimas). Ir pagaliau 1698 m. dokumente, nurašytame 1787 m., figūruoja Turlojiškių palivarko, kitados vadinto Butrimavičių (*Zdawna Butrymowiczowskie in post Turlaiszkami przezwane*)⁴⁷, Bokštų pieva (*co do Sianożęci Boksztu*)⁴⁸.

Turlojiškių Bokštų pievos padėtis nėra preciziškai apibūdinta, tačiau aišku, jog ji buvo to paties pavadinimo palivarko aplinkoje. Tai leidžia atsargiai spėti, jog *bokštais* galėjo būti vadinami ten pat esantys Turlojiškių pilkapiai. Galimas dalykas, panaši situacija buvo prie Bartkuškio esančiame Kaimynų kaime, kurio pilkapiai yra visai netoli Žebokštos ežero ir upelio. Istoriniuose dokumentuose šio vandenvardžio forma yra Zabokšta (plg. *Jezierze Zabokscie*)⁴⁹, kas pažodžiui reikštų ežerą, esantį už *bokšto* arba *bokštų*. Beje, Antakalnio kaime, Ukmergės rajone, 1647 m. teisiniuose dokumentuose taip pat figūruoja Bokšteliais vadinami „seni kapai“ (*uroczyszczę Bakszteli staryie mohily...; nazwany Bakszteli staryie mohily...; na tym uroczyszczu Bukszteli staryie mohily...*)⁵⁰.

Apibendrinant visa tai, kas pasakyta, pirmiausia būtina pabrėžti nustatytos Kukaveičio–Mėšliukų kaimo užusienio vietos svarbą. Itin retas ir niekur kitur Maišiagalos apylinkėse nepasikartojantis vietovardis, išskirtinė geografinė vieta, kurioje jis lokalizuotas, ir daug geležies amžiaus – viduramžių paminklų šios vietos aplinkoje leidžia teigti, jog J. Dlugošo paminėta Kukaveičio giraitė – didžiojo kunigaikščio Algirdo palaikų sudeginimo vieta – buvo ten, kur vėlesni istorijos dokumentai fiksuoja Kukaveitį – Mėšliukų užusienį. Jo vieta šiandien yra prie Gudulinės kaimo, Širvintų rajono pietiniame pakraštyje.

Tai, jog pačiame Gudulinės šventvietės plote – plokštikalvėje – iki šiol nėra lokalizuota nei archeologinių radimviečių, nei kokių nors žymesnių istorinių objektų (išskyrus, kaimus ir vienkiemius), gali būti vertinama keliais būdais.

Pirma, tai galėjo lemti vis dar fragmentiškas archeologinių žvalgymų pobūdis. Antra, galbūt Kukaveitis dėl gamtinių sąlygų niekada nėra buvęs gyvenviečių ar ūkinės veiklos vieta. Galimas dalykas, vandens ištekliai ir palankesnis mikroklimatas lėmė archeologinių vietų išsidėstymą Kukaveičio plokštikalvės papėdėje, išlaikant betarpišką, tiek geografinį, tiek ir vizualinį ryšį su dominuojančia aukštuma. Priėmus pastarąjį vertinimą kaip tikėtiną, šventvietės padėtis aukštumos viršuje atrodo suprantama ir pateisinama.

Algirdo laidotuvių ritualo dalis – jo palaikų sudeginimas Kukaveityje – yra pačią didžiausią intrigą kelianti žinia. Šventvietė tebelaukia tyrėjų ir visuomenės dėmesio. Tik nepaprastai kruopštūs kompleksiniai tyrinėjimai gali suteikti daugiau ir tikslesnės informacijos apie Gudulinės šventvietės chronologiją, naudojimą ir ypatumus. Šiuo metu galima formuluoti tokių tyrimų uždavinius ir tikėtis, kad netolimoje ateityje jie bus pradėti spręsti.

PRIEDAS.

DUOMENYS APIE KUKAVEIČIO GEOGRAFINĘ PADĖTĮ XVI–XVIII A. DOKUMENTUOSE⁵¹

1) *Za stenami Seļa Meszlakiencow zastenkami Prozywaiemymi KaKoweytis, katorije tež czerez tohoż Mier-nika moieho dostatoczne zmorhowanyie, to iest na perszom mesti pri boku wołok toho Seļa Meszlakiencow przy zemlach Kniazia Woytiecha Narbuta Dworca ieho Moyszaholskoho podle Dorohi Kotoraiia idet z Moysza-hoły do Szyrwint y pri zemlach Hospodarskich Zastenkowych pola Lesu Zarosley y po czasti Senożati Hruntu podloho Morhow Dwadcat Sem.*

Už Mėšliukų kaimo ribų [yra] užusieniai, vadinami *KaKoweytis*, kurie to paties matininko buvo išmatuoti mar-gais, o būtent [tai atlikta] pirmoje vietoje prie Mėšliukų kaimo valakų [prisišliejus prie jų], prie kunigaikščio Vaitie-kaus Narbuto Maišiagalos dvaro prie kelio, kuris veda iš Maišiagalos į Širvintas ir [antroje vietoje] prie valdovo žemių – užusienių – mišku apaugusio lauko ir iš dalies šienaujamos prastos žemės 27 margų [plotu].

XVI a. dokumento nuorašas (MAB f. 273–2828, l. 54).

Pastaba. Dokumentas klaidingai datuotas 1507 m., tikroji jo data – 1560 metai – nustatyta pagal tame pa-čiame šaltinyje esantį dokumentų sąrašą (*Regestr dokumętow do Kancellaryi Komisariskieg Roka 1732 Męca Nowembra 18 Dnia oddanych*).

2) *[Kukoweytis] przy Ziemiach Kniazia Woyciecha Narbuta Dworca Jego Meyszagolskiego podle drogi z Meyszagoly do Szyrwint idącey opis[uj]ających y wyraziących mieyscę Siodliska Tegoż kniazia Woycecha Narbuta okazaną.*

[*Kukoweytis*] yra prie kunigaikščio Vaitiekaus Maišiagalos dvaro žemių greta kelio, vedančio iš Maišiagalos į Širvintas; [vietovė] aprašyta ir reiškia gyvenamąją to paties kunigaikščio Vaitiekaus Narbuto vietą.

XVI a. duomenys 1755 m. byloje (MAB f. 43–12160, l. 162–162v).

3) *W lewo to z drogą z Szyrwint do Meyszagoly idącą Denicz, Dzieląc grunta Lassy zarosłą y zascianki Krolewskie Mey[szagolskie] po prawey za drogą a grunta Ziem Wieczystę Narbutowskie, Tendziesz Zascia-nek Kukuweytis przez zamię od Narbutowszczyzny przyłęczony po lewey stronie teyże drogi, do Boku wołok wsi Krolew Meszlakunuw.*

Einant į kairę nuo kelio iš Širvintų į Maišiagalą [yra] riba, [kuri] skiria laukus mišku apaugusius ir karališkus Maišiagalos užsienius dešinėje [pusėje] už kelio ir Narbutų valdos, valdomos amžinos nuosavybės teise, žemės; čia pat užsienis *Kukuweytis* prijungtas kairėje to paties kelio pusėje, išmainius su Narbutais, prie karališkojo Mėšliukų kaimo valakų šono.

XVI a. duomenys 1755 m. byloje (MAB f. 43–12160, l. 163).

4) *Od kopca <...> usypanego y granicznego a udaiacząc w lewo goscincem z Szyrwint do Meyszagoly idącym, zostaw[uj]ąc oraz grunta Meyszag Narbutowskie Ziem Wieczystę po lewey a grunta Krolewskie Libernewe Meyszag po prawey stronie, za drogą do Bokow włok wsi Meszlakanow <...>. Ad Bokow włok wsi Krolew Meszlakanow z drogi krętą w lewo z[v]rociwszy się rzma[uj]ąc wies Krolew Meszlakanie y grunta Poddanych wsi Meszlakanie w prawey, a grunta Ziemskie wieczystę Narbutowskie et per Commutationem dostalej Kukoweytis w lewey stronie reclinio az do rzeki Toły prowadzony.*

Nuo supilto pasienio kapčiaus <...> pasukus kairėn keliu, vedančiu iš Širvintų į Maišiagalą, kairėje lieka Maišiagalos Narbutų valdos, valdomos amžinos nuosavybės teise, dešinėje – laisva karaliaus Maišiagalos žemė, [ji plyti] už kelio, iki Mėšliukų valakų, [jiems] iš šonų. Nuo karališkojo Mėšliukų kaimo valakų šonų, keliui padarius kairės vingį, dešinėje yra karališkasis Mėšliukų kaimas ir Mėšliukų baudžiauninkų žemės, o bajorų žemės, amžinai valdomos Narbutų, ir atlikus apsikeitimą [žemėmis] atitekęs *Kukoweytis* – kairėje iki pat Talos upės.

XVI a. duomenys 1755 m. byloje (MAB f. 43–12160, l. 166v).

5) *Droga do Szyrwint. <...> Po lewej stronie o kilkadziesiąt kroków zaścianek Mieszluki, po prawej zaś zaścianek Kukowaytis zowiący się, zkąd nukoło w Polie otwartym w prawie ku wschodowi Słonce widać wieś Paciuny o Czwierć Mili, Karczma Mussa, Karczma Joda, o Półmili, w lewie ku Zachodowi widać wieś Gryciuny o Czwierć Mili, y tamże niedaleko Zaścianek Skirdymy. Dalej idzie droga zgóry przez Las y Bor o Puł Mili Karczma Pomusie po prawey Stronie przy Gościncu, po lewie o kilkadziesiąto Krokow Folwark Pomusie od tej Karczmy wdoł zgóry przez Hai, y Most na Rzecie Mussie będący*

Kelias į Širvintas. <...> Kairėje už keliasdešimt žingsnių [=matavimo vienetas] Mėšliukų užsienis, o dešinėje – užsienis vadinamas *Kukowaytis*, iš kur atvirame lauke dešinėje, rytų kryptimi, už ketvirčio mylios matyti Pociūnų kaimas, Musės karčema [ir] Juodos karčema – už pusės mylios; kairėje, vakarų kryptimi už ketvirčio mylios, matyti Griciūnų kaimas ir ten pat netoli Skerdimų užsienis. Toliau kelias leidžiasi nuo kalno per [lapuočių] mišką ir [spygliuočių] šilą, [kur] už pusės mylios dešinėje prie vieškelio ir tilto per Musę yra Pamusio karčema, [o] kairėje, už keliasdešimt žingsnių nuo tos karčemos, per gojų – Pamusio palivarkas.

1784 m. Maišiagalos parapijos topografinis aprašymas (LVIA f. 694 ap.1 b. 3504, l. 502v). (8 pav.)

6) *W zascianku Kuku-weytis zwany przy Scienie wsi Meyszagolskiey Meszlukaniow y przy Dworze tegoż Woyciecha Narbutta Meyszagolskim położona.*

Užsienyje *Kuku-weytis* vadinamame, [kuris yra] prie Maišiagalos Mėšliukų [žemių] sienos ir to paties Vaitiekaus Narbuto Maišiagalos dvaro.

1787 m. byla (LVIA SA 4306, l. 303).

7) *Część zascianku Kuku=Weytis <...> ani obapul rzeki Mussy ani między rzeczkami Jodą y Tolą ani nawet nad rzeką Mussą lecz przy drodze z Meyszagoly do Szyrwintt wowczas przechodzącej za Scianą Wsi Meszlukanow wyrażające zadnych Narbuttowskie.*

Užsienio *Kuku=Weytis* dalis <...> nei abipus Musės upės, nei tarp Juodos ir Talos [upių], nei ant Musės upės kranto, bet prie kelio iš Maišiagalos į Širvintas, anuometėjusio už Mėšliukų kaimo [žemių] ribos, nepriklauso Narbutams.

1787 m. byla (LVIA SA 4306, l. 456).

SANTRUMPOS:

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

LVIA SA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Senujų aktų rinkinys

MAB – Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius

NUORODOS

¹ Plg. Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre. Rīga, 1936, s. 142; Šturms E. Die Alkstätten in Litauen, Contributions of Baltic University, 1946, Nr. 3, s. 12, 23; Gudavičius E. Dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai (A), 1983, Nr. 2, p. 63.

² Zabiela G., Baranauskas T. Deltuvos žemė, Lietuvos istorijos metraštis/ 1995. V., 1996, p. 7, 3 pav.

³ Plg. Batūra R. Lietuvos metraščių legendinės dalies ir Strijkovskio M. „Kronikos“ istoriškumo klausimu, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai (A), 1966, Nr. 2, p. 269–272; Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas. V., 1971, p. 51–52, 206; plačiau apie minėtą šventvietę prie Deltuvos žr. Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija. V., 2006, p. 146–149.

- ⁴ Vojevodskaite A. Bartkuškio dvaro istorinė pažyma. Vilnius, 1989; taip pat žodinė jos informacija autoriui 2002-04.
- ⁵ Gajewski M. Parafia mejszagolska, Nasza Gazeta. [Priedas] Czas, 2001 m. kovo 15–21, s. 9; taip pat žr. Gajewski M. Wędrówka po okolicach Mejszagoly, Magazyn Wileński, 2002 m. rugsėjo mėn., s. 30; Gajewski M. Historie z okolic Wilna. Wilna, 2007, s. 92–93.
- ⁶ Vaitkevičius V. Kukavaičio šventvietę suradus. – Šiaurės Atėnai, 2002-05-11.
- ⁷ Vaitkevičius V. Žvalgomoji archeologinė ekspedicija Musės pakrantėse (Širvintų r.). – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais. V., 2006, p. 305–307.
- ⁸ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Sudarė N. Vėlius. V., 1996, t. 1, p. 420, 421; plg. Hermanni de Wartberge. Chronicon Livoniae. Translationem paravit E. Mugurēvičs. Rīga, 2005, p. 148–149.
- ⁹ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai..., p. 556, 577.
- ¹⁰ Gudavičius E. Dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko..., p. 63.
- ¹¹ Užsienis (zaścianek) – tai mažesnė už matuojamus valakus (1 valakas = apie 21 ha) žemės valda, paprastai visų kaimo žemių ploto pakraštyje arba už jo.
- ¹² LVIA SA 85, l. 1195–1195v; LVIA SA 4306; MAB f. 43–12160, l. 150v–195 ir kt.
- ¹³ Plg. LVIA SA b. 4744, l. 466.
- ¹⁴ MAB f. 43–12160, l. 195.
- ¹⁵ Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m. Sudarė ir parengė V. Jogėla. V., 2001, p. 884.
- ¹⁶ LVIA SA b. 3337, l. 49.
- ¹⁷ Istorinės kartografijos analizę, iš viso septynių 1845–2005 m. topografinių žemėlapių ir ortofotografijų suliginimą atliko Jevgenijus Žikulinas.
- ¹⁸ MAB f. 43–12160, l. 160v, 161, 162v (1755 m.).
- ¹⁹ LVIA SA b. 4306, l. 574v, 580v.
- ²⁰ MAB f. 264–440, nr. 4 (1632 m.).
- ²¹ Péteraitis V. Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai. V., 1997, p. 176.
- ²² Taluntytė N. XVIII a. Kauno regiono oikonimai: struktūriniai semantiniai tipai. Hum. m. daktaro disertacija. Kaunas, 2003, p. 43–45.
- ²³ Senapėdis R. Šiaulių kaimo (Širvintų r.) Prahos grašių lobis, Archeologinės ir numizmatinės medžiagos komplektavimas ir konservavimas. V., 1983, p. 53–56; Remesas E., Vaitkevičius V. Godiškių lobis (XV a. IV ketvirtis / 2004). – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais. V., 2006, p. 409–410.
- ²⁴ Plikiškių pilkapių, Godiškių dvarvietės ir lobiai vietoje rastus titnaginius radinius apibūdino dr. Džiugas Brazaitis, Turlojiškių pilkapių teritorijoje rastus dirbinius – dr. Tomas Ostrauskas.
- ²⁵ Brazaitis Dž. Ankstyvasis metalų laikotarpis, Lietuvos istorija. V., 2005, t. 1, p. 296–298.
- ²⁶ Lietuvos piliakalniai. Atlasas. Sudarė Z. Baubonis, G. Zabiela. V., 2005, t. 3, p. 54–55.
- ²⁷ Lietuvos piliakalniai. Atlasas..., p. 370.
- ²⁸ Vaitkevičius V. Žvalgomieji tyrinėjimai Turlojiškėse. – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais. V., 2007, p. 488–489.
- ²⁹ Vaitkevičius V. Žvalgomoji archeologinė ekspedicija..., p. 306.
- ³⁰ Vaitkevičius V. Turlojiškių pilkapio 5 kapas, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais. V., 2009 (spaudoje).
- ³¹ Strazdas A. Išrašas iš 2006 m. spalio 24 d. komandiruotės į Širvintų ir Vilniaus r. ataskaitos, Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos prie Kultūros paveldo departamento 2007-06-20 aktas KPD-RM-401.
- ³² Hołubowicz W. W poszukiwaniu śladów prehistorycznego człowieka na Wileńszczyźnie, Kurjer Wileński, 1936, balandžio 11–13 (nr. 101), s. 7; Cehak-Hołubowiczowa H. Zabytki archeologiczne województwa Wileńskiego i Nowogródzkiego. Wilno, 1936, s. 25–26, 31, 33.
- ³³ Balčiūnas J. Naujas pilkapynas Širvintų rajone. – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais. V., 2006, p. 375–376; Vaitkevičius V. Plikiškių pilkapynas, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais. V., 2006, p. 95–97.
- ³⁴ Vaitkevičius V. Turlojiškių pilkapynas. – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais. V., 2007, p. 134–137.
- ³⁵ Laucevičius E. Arabų monetų lobis, Švyturys, 1961, Nr. 17, p. 25; Dukra Z. Pinigai ir jų apyvarta, Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. V., 1981, t. 2, p. 87, 92.
- ³⁶ Даркевич В. П. Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе (X–XIV вв.). Москва, 1966, с. 42.
- ³⁷ Vaitkevičius V. Žvalgomieji tyrinėjimai Turlojiškėse..., p. 488.
- ³⁸ Lietuvos piliakalniai. Atlasas..., p. 370.
- ³⁹ LVIA SA b. 4306, l. 444v; taip pat žr. Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga. V., 1999, p. 136–137.

- ⁴⁰ Plačiau žr. Semkowicz W. Tradycja o kniaziowskiem pochodzeniu Radziwiłłów w świetle krytyki historycznej. Lwów, 1921 [Atspaušta iš Kwartalnik Historyczny, 1920]; Petrauskas R. Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia. V., 2003, p. 80–81.
- ⁴¹ Malczewska M. Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku. Warszawa-Poznań, 1985, s. 106–107, 136; Baliulis A. Iš Musninkų praeities, Musninkai. Kernavė. Čiobiškis. V., 2005, p. 148–153.
- ⁴² Semkowicz W. Tradycja... s. 14.
- ⁴³ Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą Polską w Horodle roku 1413, Lituanos-Slavica Posnaniensia. Studia Historica, 1989, t. 3, s. 58–65, 67.
- ⁴⁴ Žr. Wojtkowiak Z. Powiat Giedrojcie, Zapiski historyczne, 1978, t. XLIII, zs. 2, s. 175–192.
- ⁴⁵ LVIA SA b. 4306, l. 311.
- ⁴⁶ LVIA f. 694 ap.1 b. 3504, l. 502v.
- ⁴⁷ LVIA SA b. 4306 l. 433v.
- ⁴⁸ LVIA SA b. 4306 l. 479v.
- ⁴⁹ LVIA SA b. 4306, l. 553.
- ⁵⁰ LVIA f. 1279 ap.1 b. 247, l. 3 (ši dokumentą autoriui nurodė Arimeta Vojevodskaitė).
- ⁵¹ Publikuojamų dokumentų vertimą atliko šio straipsnio autorius, konsultuojamas VU Polonistikos centro lektorė dr. Krystinos Rutkovskajos.

Vykintas Vaitkevičius

FINDING KUKAVEITIS

Summary

In 1377 Algirdas, the Grand Duke of Lithuania (who ruled since 1345), died and his body was burned down solemnly. According to Jan Długosz (1415-1480) this took place not far from Maišiagala castle and the settlement, in the grove called Kukaveitis (*in silva Kokiveithus prope castrum et villam Miszeholy*).

The article describes the results of the research carried out in 2002-2008 on the initiative of the author: for the first time there are published the photos of historical documents. Basing himself on them he localizes the place called Kukaveitis in the 16th-18th centuries and analyzes the development of surrounding it cultural landscape from the Iron Age till the Middle Ages.

Basing himself on the geographical position of Mėšliukai Village limits (*zascianek*), in the 16th-18th centuries called Kukaveitis, the author localized Kukaveitis grove – the place of Algirdas' burning. This is a place on the border of the present-day Gudulinė Village (the District of Širvintos) approximately 35 km to the north of Vilnius, the capital of Lithuania, a part of a big highland that rises high above the surrounding fields and marshy lowland (pictures No. 1-4).

On that highland up till now there have been recorded no archaeological places or significant historical objects. That could be predetermined by the still fragmental nature of archaeological prospecting. However, we cannot reject the fact that Kukaveitis had never been an area of settlements or economic activities. It is likely that natural and geographical conditions predetermined the abundant locations of archaeological places at the foot of Kukaveitis highland during the period of the Iron Age and the Middle Ages keeping both geographical and visual relations between them and the neighbouring highland. In this case that sacred place – the place of burning the dead – on the highland could be comprehensible and justified.

The complex research of Kukaveitis and its surroundings is being continued.

Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas
Tilžės g.13, LT – 91251 Klaipėda

Gauta 2009 10 12
Atiduota spausdinti 2009 11 11
